

INKLYUZIV TA'LIMNI OILADA TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Kurbanova Malika Kulmuhammad qizi

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'limni oilada tashkil etishning pedagogik-psixologik xususiyatlari nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: rivojlantirish, inklyuziv ta'lim, yo'naltirish, texnologiya, ishlab chiqish, takomillashtirish, metodik tavsiya, milliy tarbiya, axloq-odob, yuksak ma'naviyat.

Mavzuning dolzarbligi. O'zbek xalqi azaldan o'zining bolajonligi, oilaparvarligi bilan ajralib turadi. Albatta, farzandlarga mehr qo'yish, ularning qornini to'q, ustini but qilish o'z yo'li bilan, lekin bolalarimizni yoshlik chog'idan boshlab milliy tarbiya, axloq-odob, yuksak ma'naviyat asosida voyaga etkazish biz uchun doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelingan.

Oilada ota-ona farzand tarbiyasini, avvalo, bolaning shaxsiyatini o'rganishdan boshlamoq kerak. Chunki ta'lim-tarbiya degani o'zaro iliq munosabat va bir-biriga ta'sir ko'rsatishdan iborat. Buning asosida bolani tushunish, uni tanish, o'rganish yotadi. Farzandimiz bilan o'rtamizda yuz beradigan tushunmovchiliklar, asosan, uni anglay olmaganimizdan kelib chiqadi. Muborak hadisda aytiladi: "Bolasi bor odam, u bilan bolaga aylansin". Bunda bolaga aylansin deganda, bola singari xatti-harakatda bo'lish emas, bolaning ruhiy holatini tushunish, uning ehtiyoj va xohishlariga javob beradigan tushunchada bo'lish ko'zda tutilgan. Har bir bolaning shaxsiy psixik xususiyatlari, fe'l-atvori, iqtidorini hisobga olib munosabat o'rnatish kerak. Bu bir kishiga nisbatan bir usulni qo'llab, bundan ijobiy natija olish, ayni usulni boshqa kishiga nisbatan ham qo'llagan holda ijobiy natijani qo'lga kiritish degani emas. Zero, har bir inson o'ziga xos xususiyatga egadir.

Bolalar va o'smirlarning jismonan sog'lom va baquvvat, ruhan barkamol inson bo'lib etishishlari uchun barcha sharoitlarni muhayyo qilishga katta e'tibor berildi. O'zbekiston Respublikasida 2005 yil "Onalar va bolalar yili", 2008 yil "YOshlar yili", 2010 yil "Barkamol avlod yili", 2014 "Sog'lom bola yili, 2016 yilni esa "Sog'lom ona va bola yili" deb e'lon qilindi va ularga taalluqli ishlab chiqilgan keng hajmdagi Davlat dasturlari doirasida qancha ishlar amalga oshirildi. Hammamizga yaxshi ma'lumki, mamlakatimizning barcha hududlarida bolalarning, ayniqsa, o'smirlarning sog'lom o'sib-ulg'ayishi, ilm olishi, kasb-hunar egallashi uchun barcha imkoniyat va sharoitlar yaratilmoqda. Bu borada jamoat tashkilotlarining ham o'rnini kattadir. "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati, "Sog'lom avlod uchun", "Bolalar", "Mehr nuri",

“Sen yolg‘iz emassan”, “O‘zbekistonda bolalar sportini rivojlantirish”, “Mehr-shafqat va salomatlik” hamda “Maktab ta’limi” kabi jamg‘armalarning sa’y-harakatlari alohida tahsinga loyiq. Mamlakatning kelajagi bo‘lgan yosh avlod har jihatdan – ham jismoniy, ham axloqiy, ham ma’naviy, ham ruhiy barkamol bo‘lishi lozim.

Sog‘lom ota-onadan sog‘lom farzand dunyoga keladi. Odamning salomatligi haqida, uzoq umr ko‘rish to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilish bo‘lg‘usi ona va chaqaloning salomatligini saqlab borishdan boshlanishi kerak. Ma’lumki, bo‘lajak onalar homiladorlik davrining boshidan oxirigacha ayollar konsultatsiya nazorati ostida bo‘ladi. Oy-kuni to‘liq etmasdan tug‘ilgan bolalar oy-kuni etib tug‘ilgan bolalarga qaraganda ko‘proq kasal va nobud bo‘lishi kuzatilgan. SHuning uchun ayollar konsultatsiyalarining asosiy vazifalaridan biri bolaning oy-kuni etmasdan tug‘ilishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan sabablarni bartaraf qilishdir.

Mehr. Farzand dunyoga kelgan xonadonda bayram boshlanadi. Quvonch va shodliklar, ota-ona baxtiyor, hamma tashvishlarni unutadilar. Albatta, bu shodlik bolaning to‘rt muchasi sog‘ bo‘lib tug‘ilgandagina yarashadi. Lekin bola kasal yoki nuqsonli bo‘lib tug‘ilganida-chi? Buning echimi shundan iboratki, ota-onaga tabiat farzandini qanday taqdim etgan bo‘lsa, shundayligicha qabul qilishi lozim. Demak, eng zarur yordam bu bolani qanday nuqson bilan tug‘ilgan bo‘lishiga qaramay mehr berib o‘stirish kerak. Hozirda yurtimiz miqiyosida tug‘ilayotgan chaqaloqlar o‘rtasida o‘lim holatlarining kamayayotganini e’tirof etgan holda, nuqsonli bolalar tug‘ilayotganligi bizga ayon. Unga alohida mehr- muruvvat ko‘rsatib tarbiyalash lozim bo‘ladi. Bolalar kichikligidan mehr-muhabbat va e’tiborga ko‘proq muhtoj bo‘ladilar. Bolaning ruhan ham jismonan ulg‘ayishi uchun eng yaxshi muhit – oila muhiti. Bola o‘ziga kerak bo‘lgan mehr, shafqat va e’tiborni faqat oilasidagina topishi mumkin. Albatta, bu tuyg‘ularni ularga ota-onasi ulashadi. Oilada his-tuyg‘ularning teng o‘rtoqlanishi bola shaxsiyati va uning aqliy jihatdan rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bola bilan birgalikda qilinadigan ishlar, masalan, birgalikda taom eyish, o‘yin o‘ynash, so‘zlashish, televizor tomosha qilish, ertak aytish va shunga o‘xshash faoliyatlar bola uchun oilaning himmatini yanada oshiradi. Bola oiladagi hurmat-izzat, insonga bo‘lgan e’tiborga qarab, hulosa chiqarib, tengdosh do‘stlari, kattalar, kichiklar va jamiyatga bo‘lgan o‘z munosabatini shakllantiradi. Bola ota-ona sevgisini, mehrini his etmasdan yashay olmaydi. Chunki bola uyaladigan yagona muhit, asosiy makon uning oilasidir. Bola ulg‘ayib tarbiyalanishida ota-onaning, oiladagi psixologik muhitning o‘rni juda ahamiyatlidir. Bola har doim, har qanday sharoitda oila ko‘magi va mehriga muhtoj bo‘ladi. Bu mehrdan mahrum bo‘lmaslik uchun u bor kuchi bilan harakat qiladi, vaqt o‘tishi bilan boshqarishni, atrofdagi kishilar bilan qanday munosabatda bo‘lish kerakligini o‘rganadi. Ota-ona tomonidan bolaga beriladigan tarbiya mehr, hayo asosida bolaning dunyoqarashi shakllanadi. SHuningdek, bola doimo tibbiy nazoratga ham muhtoj.

X.Jaskuin: “Mehrğa bo‘lgan ehtiyoj ancha bo‘lishidan qat’iy nazar uning miqdori hisob-kitob qilinmaydi. Kam miqdorda bo‘lsa-da, mehr berilmagan bola o‘z qobig‘iga berkinib oladi, yo‘ldan adashadi va xudbinga aylanib qoladi. Bola toza havoga qanchalik muhtoj bo‘lsa, mehrğa ham shunchalik muhtojdir”, – deydi.

Haqiqatan ham, dunyoga kelgan xar bir insonda mujassam bo‘lgan mehrni kimdir farzandni sevishda yoki unga har xil narsa olib berishda, kimdir uni o‘pib-erkalashda, kimdir esa bolani bag‘riga bosishda deb biladi. Mehr degani farzandni qanday bo‘lsa shunday qabul qilib, u bilan bir tan, bir jon bo‘lish, ba’zi yumushlarni u bilan hamkorlikda bajarish va bolani tushunishga harakat qilish, atrofdagi narsalarni uning ko‘zi bilan ko‘rish demakdir. Mehr insonlar orasidagi umumiy munosabatlarning asosidir, farzand tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etuvchi tamoyil-qoidadir. Mehr – bola uchun asosiy ma’naviy oзуqа. U bolaning shaxs sifatida shakllanishidan boshlab, jamiyatga qo‘shilishigacha bo‘lgan hayotiga va o‘sib-ulg‘ayishiga sezilarli darajada ta’sir qiladigan vositadir. Mehr va muruvvat faqat kishining o‘z farzandlari uchungina emas, barcha bolalarga berishi kerak bo‘lgan tuyg‘usidir. Zero, har bir bola sevilib, erkalanishga loyiqdir.

Bolaga asl tarbiyani beruvchi inson onadir. Tarbiya ishi, asosan, ona tomonidan amalga oshiriladi. Onaning farzandiga bo‘lgan munosabati uning insonlarga, hayotga va atofidagi kishilarga nisbatan dunyoqarashini shakllantiradi. Bolaning fe’l-atvori ham onasiga qarab shakllanadi.

Ota-ona uchun farzand eng oliy ne’matdir. Ular farzandlari uchun faqat yaxshilikni ko‘zlab yashaydilar. Bolalar buni sezadilar va yaxshi tushunadilar. Bolalar o‘zlari uchun yaratiladigan imtiyozlar va imkoniyatlardan unumli foydalanishga harakat qiladilar. Bunday holatda bola erkatoylikka moyil bo‘lib qoladi va uning qilgan har bir xatti-harakatida erkatoylik alomatlari yaqqol namoyon bo‘la boshlaydi. Ota-onalar ba’zi-ba’zida yoqimli, ilhombaxsh so‘zlar aytishlari mumkin. Lekin qilayotgan ishlarini har doim, muntazam ravishda o‘zlari bajarmasalar, qilgan harakatlari gapirgan gaplariga munosib bo‘lmasa, so‘zlagan yoqimli so‘zlari hech qachon ijobiy natija bermaydi. Qarshisidagi insonga, ya’ni farzandiga hech qanday ijobiy ta’siri bo‘lmaydi.

Bola tarbiyasida otaning qat’iyati, so‘zidan qaytmasligi muhim ahamiyatga ega. U o‘zining bu tabiatini farzandiga doimo sezdirib turishi zarur. Ona ham, o‘z navbatida, otaning aynan shu xususiyatini bolaning yodiga solib turmog‘i, shu tarzda farzandini yomonliklardan qaytarmog‘i lozim. Ota-onaning o‘z farzandini butun hayoti mobaynida ma’naviy oziqlantirib, unda sog‘lom dunyoqarash shakllanishini ta’minlash uchun murakkab yo‘llarni sinab ko‘rishlari shart emas. Buning oson yo‘llari ham bor. Ota-ona mehrini his qilib ulg‘aygan bolaning shaxsiyati, dunyoqarashi uning kelajakda o‘ziga ishongan, mustaqil, umidli va omadli bo‘lishini ta’minlashi hayotda o‘z tasdig‘ini topgan. Ko‘pchilik insonlarning ongida shunday fikr borki, aqli zaif

bolaning oilasida “nimadir yaxshi emas”, “ naslda qandaydir nuqson bor”, yoki maishiy hayotda qandaydir muammo bo‘ladi.

Ruhiiy holat va tarbiya. Ruhan sog‘lom, ziyoli oilada bo‘lgan bir voqelik holatini tahlil qilsak: Bir odamning ikki farzandi bo‘lib, ulardan biri besh, ikkinchisi etti yoshda edi. Kunlardan bir kun u odam etti yoshli o‘g‘liga benzin vositasida ishlaydigan maysa o‘ruvchi mashina bilan yam-yashil maysalarni qanday tekis o‘rish kerakligini o‘rgatayotgan edi. Mashinadan qanday foydalanishni ko‘rsatayotganida, hayoliga bir narsani aytish yodiga tushadi va u uy ichkarisiga kirib ketadi. Bola esa shu vaqt mashinani yoqib yurguzadi va boshqarishni eplay olmay, maysazor o‘rtasidan o‘tgan gul pushtasiga ziyon etkazadi. Gul pushtalari bir zumda payhon bo‘ladi. Uydan qaytib chiqib, bu manzarani ko‘rgan otaning fig‘oni falakka chiqadi. Qancha mehnati singan, ko‘z qorachig‘iday asrab, parvarishlagan, qo‘ni-qo‘shnilari ham havas qiladigan gul pushtalari tamoman barbod bo‘lgan edi...

Endi bolaga baqirmochi bo‘lganida, tashqariga chiqqan xotini: “Dadasi, faqat gul emas, farzand ham katta qilayotganimizni unutmang!” – deydi. Ota shashtidan qaytadi. Demak, bola tarbiyasida otaning ruhiy vaziyati yumshashiga onaning bir og‘iz aytgan so‘zi ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bu ota uchun farzand tarbiyasi muhim ekanini eslatadi.

Ota-ona farzandlari oq-qorani ajratguncha, ularga bir narsani sharhlab, tushuntirib bormog‘i lozim. Ma’rifiy asarlar muallifi, taniqli yozuvchi Jazmit Toxir Berktin “Maktabgacha ta’lim-tarbiya” nomli kitobida o‘z boshidan kechirgan bir voqeani yozadi: “To‘rt yoshli qizim xuddi ochlik e‘lon qilgandek, birdan ovqat emay qo‘ydi. Hamma bilan baravar dasturxon atrofida o‘tirmas, bir luqma ham ovqat emasdi. Qancha urinmaylik, buning sababini bila olmadik. Kech tushib, yotish vaqti bo‘lgandi.

Qizimni bag‘rimga bosib, yotog‘iga olib borib yotqizdim va boshini silab: “Men seni juda yaxshi ko‘raman, lekin ovqat emayotganingdan juda bezovtaman”, – dedim. Qizim yig‘lab, bo‘ynimdan quchoqladi va “Dadajon iltimos, siz ham emang!” – dedi. U o‘z og‘zi bilan sababini tushuntira boshladi. Bilsam, turmush o‘rtog‘im hamma onalar kabi bola parvarishiga haddan ziyod e‘tibor berganligi bois, bola tarbiyasida xatoga yo‘l qo‘ygan ekan. Qizim so‘radi:

- Oyjion , biz nima uchun ovqat eymiz ?
- Katta bo‘lish uchun.
- Katta bo‘lsak nima qilamiz ?
- Qariymiz.
- Qarigandan keyin nima qilamiz?
- Hamma keksalar kabi biz xam o‘lamiz.

Qizim o‘sha suhbatdan so‘ng o‘zining bolalarcha fikrlashi bilan o‘limning chorasini ovqat emaslikda deb topibdi. Miyasida “Ovqat emasam, katta bo‘lmayman. Katta bo‘lmasam, qarimayman. Qarimasam o‘lmayman” degan bolalarcha sodda mantiq paydo bo‘libdi”.

Ota-ona farzandlari oq-qorani ajratguncha, ularni qizitirgan har bir narsani sharhlab, yoshiga, ruhiy holatini inobatga olgan holda, tushuntirib bormoqlari lozim. Bolalarda yaxshi-yomonni farqlash hissi shakllana borgani sayin nazoratni kuchaytirmoq lozim. Buning birinchi belgisi shuki, unda hayoning ilk nishonalari zoir bo'ladi. SHunchaki tortinib turish ahli hayo emas. Balki aql nuri yorishib, bola ba'zi ishlarining boshqasiga zid ekanligini ko'radi, xunuk deb topgan ishlarini qilishdan uyala boshlaydi. Hayoli bolani e'tiborsiz tashlab qo'yish yaramaydi. Balki unga hayo odobini o'rgatish bilan yordam bermoq lozim. Ko'pincha bolalarda taomga ochko'zlik bilan tashlanish tuyg'usi olib bo'ladi. Bunda tarbiya taom eyish odobidan ta'lim berish bilan boshlanadi. Masalan, taomni o'ng qo'l bilan eyish, kattalardan oldin tovoga qo'l cho'zmaslik va taomni faqat o'zining oldidan olish, eyayotgan kishining og'ziga qarayvermaslik, shoshmasdan, yaxshilab chaynab eyish, taomni ketma-ket og'izga tiqavermaslik, taom yuqini kiyimiga artmaslik, ba'zan ziravor yoki shirinliklarsiz qurqu nonning o'zini eyishga odatlanish. SHuningdek, ko'p taom eyishning yomonligi, bu hayvonlarga xos xususiyat ekanligi, odobli bola taomni kam eyishi, boriga qanoat qilishi, taom tanlamaslik haqida gapirilsa, bu ham tarbiyadir.

Respublikamizda inklyuziv ta'limni samarali joriy etish va imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishning qulay yo'llarini aniqlash maqsadida dissertatsiyaning uchunchi bobida maxsus ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan nogiron bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etishning samaradorligini oshirish orqali bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish imkoniyatlari, shart-sharoitlari o'rganildi. Maxsus pedagogik-psixologik amaliyotida zaif eshituvchi, zaif ko'ruvchi bolalarning 4-5-sinfdan umumta'lim maktablariga o'tkazish tajribalari kuzatildi va o'zini oqladi. Bunda zaif eshituvchi va zaif ko'ruvchi bolalar maxsus maktabda ta'limning dastlabki bosqichi, ya'ni savod egallash, muloqot qilish ko'nikmalarini o'zlashtirgandan so'ng oilasining ixtiyoriga ko'ra sog'lom tengdoshlari bilan birga ta'lim olishga jalb etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoyishi// Nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. – Toshkent: 2007.
2. Брюно Ж. и др. Одаренные дети: психоло-педагогические исследования и практика// Психологический журнал. – 1995. -№4. – С.73-75.
3. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. Монография. – М.: ИНТОР. 1996. – 544 с.
4. The edication of children end young health with Disabilities Parish. Principiipes fun the review of practiced. – Unesco, 1992.
5. Bola huquqlari to'g'risida Konvensiya. UNISEF. T., 2009. – 40 b.

6. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat Darslik, "KAMOLOT" nashriyoti, 2023 yil. 332 bet.
7. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda oilaga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyoti. PEDAGOGIK MAHORAT Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 5-son (2021-yil, oktabr). Buxoro, 2021 y. B. 145-150.
8. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda shaxsning stressli holati va xulq-atvor reaksiyalari. Psixologiya. № 4 son(2020) Buxoro. 2020. B. 94-98.
9. Avezov O.R. Psychologisal relations between family members. Ssientifis Journal Impast Fastor. VOLUME 2 | ISSUE 2. ISSN 2181-1784. SJIF 2022: 5.947 February 2022 www.oriens.uz. P-945-949
10. Avezov O.R. Mental Status and Behavioral Reastions in Emergensity. and Extreme Emergencies AMERISAN JOURNAL OF SOSIAL AND HUMANITARIAN RESEARSH. ISSN: 2690-9626 Vol.3, No 1, 2022. <https://www.grnjournals.us/index.php/AJSHR/artisle/view/714>
11. Avezov O.R. Ta'lim- tarbiya jarayonida agressiv xulqli bolalar ota- onasi bilan ishlashning o'ziga xos psixologik jihatlari. "O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurish sharoitida shaxs ma'naviy madaniyatini shakllantirishning falsafiy omillari" //Respublika ilmiy–amaliy anjumani materiallari// Farg'ona, 2017 y. B. 248-251.
12. Avezov O.R. Mutaxassislikka kirish. Darslik, "Durdona" nashriyoti, 2021 yil. 243 bet.
13. Avezov O.R. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. Darslik, " Buxoro viloyati bosmaxonasi" nashriyoti, 2019 yil. 495 bet.
14. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda oilaga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyoti. Psixologiya. № 1 son (2021) Buxoro. 2021. B. 21-27.
15. Avezov O.R., L.Ya. Olimov. Sosial Psychologisal Sharasteristiss Of Psychologisal Defenses Manifested In Adolessents In Extreme Situations. International journal of ssientifis & teshnology researsh volume 9, issue02, February 2020 p. 2784-2786
16. Avezov O.R., SH.R. Barotov, L.YA. Olimov. Psixologiya nazariyasi va tarixi. Darslik. "O'zbekiston faylasuflari jamiyati" nashriyoti. Toshkent. 2019 yil. 492 bet.
17. Avezov O.R. L.YA. Olimov, A.M. Nazarov. Shaxs psixologiyasi. Darslik. "Durdona" nashriyoti Buxoro. 2019 yil. 340 bet.
18. Avezov O.R., To'yurodov A.SH. Ekstremal vaziyatlarda shaxsga psixologik ta'sir etishning o'ziga xos xususiyatlari. Ssiense And Education Scientifis Journal Issn 2181-0842 Volume 3, Issue 4 April 2022. www.openscience.uz P.717-725
19. Avezov O.R. Masofaviy ta'limda o'quv faoliyatini tashkil qilishda ekstremal vaziyatlarning psixologik tahlili. "Masofaviy ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik jihatlari". //Xalqoro ilmiy–amaliy anjumani materiallari// Toshkent, 2021 y. B. 501 - 504.